

Tanımlarla Politikleşen Psikoloji: Öznellik ve Politğin Psikolojikleştirilmesi

Barış Özgen Şensoy

Güneş Kayacı

Zeynep Gülüm

Baran Gürsel

İpek Demirok

80 sonrasında ortaya çıkan liberal politikaların sonucunda, “benlik” ve “bireysellik” gibi kavramlar yeniden tanımlandı ve ön plana çıkarıldı. Aynı zamanda, sistem içerisinde nasıl dolaşımına gireceği önemli oranda belirlendi. İnsan, kendi kendine yatırım yapan, “kendine has” özellikler yaratan ve bunlar aracılığıyla öne çıkan, bireysel becerilerini paraya dönüştürmekten çekinmeyen, her zaman ve her koşulda güçlü ve hırslı biri olarak tanımlanıp, yeni bir yaşantı biçimi arzulanır kıldıkça, psikolojinin pratik uygulamaları önem kazanmış oldu. Psikoloji de bu yeni insan anlayışının meşrulaştırılmasında ve doğallaştırılmasında sık sık atıfta bulunulan bir disiplin haline geldi.

Psikolojinin İnsanına Dair

Psikoloji insan deneyimini araştırır: Davranışın ve zihnin bilimi olarak tanımlanır. Çoğu zaman bireyi yalıtılmış bir şekilde incelediğini iddia eder ve bu iddiası aracılığıyla toplum içindeki diğer söylemlerle ilişkilendirir. Psikolojinin söylediklerinin, insanı toplumsallığından uzak, diğer bir deyişle insanı “olduğu gibi” (as such) anlayabilen bir disiplinin söylediklerinin kabul edilmesi bile psikoloji disiplinin politik konumunun belirlenmesinde önemli bir varsayımdır. Psikoloji yalnızca dünyayı anlayan bir disiplin olarak düşünülemez; dünya içerisinde anlamlandırılır ve kurgulanır da. Hem sosyal bir gerçekliğin ürünüdür; hem de sosyal bir gerçekliğin oluşturulmasında bir araçtır. Hem sosyal gerçekliklerden etkilenir; hem de gerçek olanın belirlenmesinde aktif bir rol oynar. Hem disipline edilmiştir, hem de disipline edicidir.

Psikoloji kurgulanışı itibarıyla dış dünyayı anlamaya hazır, bilme, algılama ve hissetme konusunda bir problemi olmayan bir özneyi varsayar. Bu özneye Kartezyen bir öznedir; çünkü deneyimi dünyadan ayırıştırılmıştır ve psikolojinin icat ettiği metodoloji aracılığıyla deneyimi ölçülebilmekte ve bu ölçüm hakikati yansıtabilmektedir (psikolojinin öznesinin ontolojik ve epistemolojik konumuna dair bir tartışma için bakınız, Arkonaç, 1999). Dünya ile arasına bu kadar net sınırlar kabul çekilmiş ve varlığı

kendiliğinden menkul bu özne tahayyülü, akla Descartes'ı getirirse de; insan deneyiminin sosyal dönüşümü bu açıdan psikolojinin ortaya çıkışında belirleyici olarak değerlendirilebilir.

Psikanaliz, psikolojiden farklı bir özne ortaya koysa da, metodolojisi ve temel varsayımları psikolojininkinden farklı olsa da, psikolojiyle çeşitli noktalarda benzerdir. Bu benzerlikler yalnızca deneyimi anlama ve adlandırma iddiası noktasında değildir; ikisi de deneyimi anlayacak araştırmacının kendini dış dünyadan, toplumsal ilişkilerden yalıtmayı başarmış bir uzman olmasını bekler. Wundt'un 10 bin içebakış yapmış psikologu (Schultz & Schultz, 2008), uyararı doğru anlayabilecek; analizden geçmiş psikanalist ise transferansın ortaya çıkmasını sağlayabilecek ve katharsis'e dönüştürebilecek birer teknikerdir.

Psikolojinin içinde gelişen akımlar da, psikolojinin insanı tekil bir varlık olarak almasının ortaya çıkardıklarını tartışma konusu yapmıştır daha sonrasında. Sosyal olguların sosyal olmayan biçimlerde açıklanmasına karşı, bilişselcilik insanın dünyaya ait yaklaşım ve düşüncelerini de hesaba katmayı önerir. Sosyal inşacılar ise, bilgiyi dış dünyaya ait bir gerçeklik olarak düşünmek yerine, toplulukların kendi üretimleri olarak alır ve araştırma alanı olarak zihni değil, söylemi incelemeyi ön plana koyar (Arkonaç, 1999).

Marx, kapitalist üretim ilişkilerinin temel bir unsuru olarak işçinin saf emek haline gelmesinden bahsetmişti. Eskiden topraktan ve feodal ilişkilerden bağımsız olarak düşünülmemeyen insan, artık saat başına ücretlendirilmiş emeğini istediği fabrikaya satıyordu ve bunun sonucunda hayatını sürdürmeye devam edebiliyordu. İnsan deneyiminin temel bir parçası olan emek insandan yalıtılarak, ölçülebilir bir "şey" haline dönüştürülmüştü. Emeğin toplumsal hayatta ölçülebilir ve metaya dönüştürülebilir bir şey olarak gerçekleşmesi, insan deneyiminin de sınıflandırılabilir ve karşılaştırılabilir olduğunu düşünen psikoloji disipliniyle uyumluluğu dikkat çekicidir. Bu açıdan, psikolojinin varsaydığı özne metodolojik bir tercihin ötesinde bir duruma işaret eder; araştırdığı insan, kapitalist ilişkilerin var ettiği yeni insanla da uyumludur.

Kapitalin ve iktidarın içinde psikoloji

Psikoloji ve psikanalizin insana dair kavramsallaştırmaları, bu bilgilerin uygulanma alanlarını da çoğalttı. Freud'un bilinçaltında tatmin edilmeyi bekleyen arzular düşüncesi, Amerika'da reklamcılıkta kullanıldı. Davranışçılığın insanı etki-tepki ekseninde çalışan bir mekanizma olarak düşünmesi, toplum mühendisliği fantezilerini ayakta tuttu. Psikoloji deneyleri ve psikolojinin ürettiği bilgiler, "bilinçli olma"nın toplumsal hayatı dönüştürmek için ideal yol olması, kapitalist ilişkilerin, eşitsizliğin, heteroseksizmin, yabancı düşmanlığının, açgözlülüğünün ve hırsın doğallığı olarak yorumlanırlık sık sık.

Psikolojinin yalnızca kapitalist sistem ve ulus devlet için birtakım araçlar sağladığını ve toplumsal süreçlerin saf bir yansıması olduğunu söylemek, resmin bir kısmını kaçırmak olur. Psikoloji aynı zamanda özneyi belli bir şekilde kurgular ve onu yeniden inşa eder. Althusser, iktidarın kendini var ettiği ve maddileştirdiği yer olarak, bireyin deneyimini işaret etmiştir. Egemen, bireye seslenmenin ötesinde bir şey yapar; aynı zamanda kendi iktidarını var etmek için, bireye bir özne olarak ihtiyaç duyar (Althusser, 2003). Althusser'in bu düşüncesi, Lacan'ın öznenin ancak ötekinin alanında var olarak mümkün olabileceğini hatırlatıyor. Lacan'a göre, dünyayı saf bir biçimde algılayan bir öznenin ve herhangi bir biçimde böyle bir algılamadan söz edilemez: Dil ve ödipal yaşantı, öznenin dil içerisinde şekillenen bir kurgu olmasını zorunlu kılar (Tura, 2007, sf. 152-153). Lacan, her deneyimin toplumsal bir imgelem içinden yaşantılandığını belirtirken, Althusser iktidarın kendi araçlarını kullanması için öznele-

re seslenmesini ortaya koyarak, iktidarı araştırmak için bir yöntem önermiş olur. Alt-husser, iktidarın maddileştiği noktaları, ideolojik aygıtları araştırırken yolu bir şekilde psikolojiyle kesişir: İnsan deneyimi kendiliğinden politiktir ve bu deneyimin kendisi de bir mücadele alanıdır.

Örneğin, kendisi de bir psikiyatrist olan Frantz Fanon (2008), siyahın yaşantıladığı şeyin politik ve toplumsal olarak kolonyalizm sürecinde nasıl aşırı-belirlendiğini ortaya koyar ve siyah olmaya dair bir metafiziğin, beyazlar tarafından silah yoluyla çoktan imkansız hale getirildiğini belirtir. Hegel ve Sartre gibi düşünürlerin ötekilik hakkında söylediklerinin, siyah deneyimi söz konusu olduğunda çoğu zaman geçerli olmadığını, zira siyah olmanın her zaman bir yadsıma olmak durumunda bırakıldığını söyler. Siyah deneyiminin çeşitli boyutlarını tasvir eder ve Hook'un (2005) işaret ettiği şekliyle bunları politikleştirir. Hook, Fanon'un yazdıklarından yola çıkar ve psikolojik olanın politikleştirilmesinin üç şekline işaret eder: Tarihsel gerçekliğe dikkat çekmek, psikolojiyi güç ilişkilerinin işleyiş şekillerini ifade etmek için kullanmak ve psikolojik olarak açıklandığı iddia edilen fenomenlerin politik olarak nasıl daha iyi açıklanabileceğini göstermek.

Empati İş Başında: Sözün Neresindesin?

İdeolojinin psikolojinin, birçok psikoloji okulunun ve psikologun iddia ettiğinin aksine, bu kadar içinde yer almasına örnek olarak, psikoloji metodolojisiyle çalışılabilen empati kavramına bakalım ve görmeye çalışalım. Söylem içerisinde kullanılan empatiyle, psikolojik metotlarla kavramsallaştırılmaya çalışılan empatinin arasında nasıl ilişkiler olabilir ve bu ilişkiler bize toplumsal hayata dair neler söyleyebilir, anlamaya çalışalım.

Empati, psikolojide diğer insanın zihinsel ve duygusal durumunu anlama ve bunu hesaba katarak davranmak olarak tanımlanmıştır. Empatinin kökeni konusundaki farklı görüşler bile, politik konumlanmaların izlerini taşır: Bir görüşe göre empati vahşi doğamızı bastırmamız için geliştirmek zorunda kaldığımız sosyal bir zorunlulukken, diğer görüş insanlarda empatinin de en az şiddet kadar içgüdüsel ve genetik olabileceğini söyler (De Waal, 2008, sf. 13-16). Bilim insanları arasında uzun süre ilk görüş hâkimdir ve insan doğasının acımasızlığına dair bu inanç, empatiyi barış, adalet ve huzuru getirecek bir psikolojik fenomen olarak öne çıkarmıştır. Gruen, (2006) empatiyi "içimizdeki insaniyetle aramıza duvar ören bir engel" olarak tanımlamıştır.

Gruen, sonrasında dünyadaki adaletsizlikleri ve şiddeti empatinin yitimine bağlayarak, suçu tek tek bireylere dağıtır: Uygarlığa dair bir eleştiri yapma gereği duymaz. Irkçılık ve şiddet gibi sorunların kökeninde kişinin "kendi kurban oluş durumuna duyulan nefreti" yatmaktadır Gruen'e göre. İşkence ise, kendi çocukluk acılarının intikamını başkalarından çıkarmak isteyenlerin ortaya çıkardığı bir şeydir. Bütün bu şiddetin ve adaletsizliğin çözümüyse, "içimizdeki çocukla ilgili anıları canlandırmak ve duygudaşlığın meşruluğunda ısrar ederek kendimizi çocuklarımıza adamak"tan geçer.

Dünyadaki adaletsizliğin ve şiddetin kökeninin, insanın "içinde" olması ve bunlarla başa çıkmada duygulara önem vermenin yeri gibi konular hakkında birçok psikolog fikir beyan ettiğini görüyoruz ve kendilerini de fikir beyan etmekte oldukça meşru görüyorlar. "Milgram deneyi"nin yeniden yapılması üzerine fikri alınan sosyal psikolog Çiğdem Kağıtçıbaşı, şöyle demişti: "Öncelikle daha çok birey düzeyinde bir olay bu. Genel olarak ideolojilerden ya da benzeri olgulardan çok fazla etkilenmiyor. Deneylerde daha temel insan davranışları söz konusu. Genel politikalarla o kadar ilgili bir şey değil. Burada insanın otoriteye karşı itaate yönelme eğiliminin yüksek olduğu görülüyor. (...) Bu konular insanlara, anlatılarak farkında olmaları sağlanmalı ve insan eğilimlerini daha iyi anlamaları öğretilmeli. Ve en önemlisi de karşısındaki ile em-

pati kurarak bunun üstesinden gelmesi sağlanabilir. Ayrıca grup dinamikleri de kullanılabilir.”

Milgram deneyinde bireylerin otorite altında işkence uygulamaktan çekinmemesini iki türlü okunabilir: insanın doğası itibarıyla otoriteye itaat etme eğilimi olduğu ya da otoritenin olduğu yerde işkence meşru bir araç olarak kullanılabilmesi. Psikologlar bu iki yorumdan ilkinin tercih etmektedir. Böylelikle, işkence kurucu devlet şiddetine ait bir teknoloji olmaktan çıkarılıp, uygulayıcıları bazı yeterince olgunlaşmamış bireyler olan bir sınır ihlali olarak sunulmaktadır. İşkencenin sistematik doğası ve politik işlevi, sözün dışında bırakılmaktadır. Burada bizim için söz konusu olan tartışma, bilimsel geçerlilik veya hakikate ulaşma iddiası değildir: İşkencecilerin nasıl bir ruh halinde olduğuyla ilgilenmekten çok, böyle bir açıklamanın içinde yaşadığımız toplumsal gerçeklikte nelere işaret edebileceğini anlamaya çalışıyoruz. Yakın tarihinde 12 Eylül ve Diyarbakır Cezaevi gibi işkence örnekleri olan bir toplumda (ya da Irak'taki işkence fotoğraflarının internette dolaştığı, 15 yaşında çocukların polise taş attığı için öldürüldüğü bir dünyada) bilimsel olmak ve bireysel olanı görünür kılmak iddiasıyla işkenceyi bir empati yitimi olarak açıklayan psikoloji ideolojiktir; zaten politik iklim meseleyi bilimsel hakikati bulmanın çok ötesine taşımıştır. Adorno'nun (2007) *Minima Moralia*'da bahsettiği, “Hitler benim için patolojik bir vakadır” diyen hekimin durumunu hatırlatır bilim insanının durumu: İşkencenin psikopatolojisi, göstergesi olduğu sistematik şiddetin yanında develede kulaktır (sf. 61).

Empatinin, devlet şiddetini bireylere dağıtarak görünmez kılmasını sağlamak amacıyla söyleme dâhil edildiği örnekler çoğaltılabilir: 1 Mayıs'ta, kimin kime empatik davranması gerekmektedir? Ertuğrul Günay, “Niye polisle çatışınlar ki, hiç zengin çocuğu polis gördünüz mü? Hepsi emekçi çocukları. Çatışacaklarına halay çeksinler. Çatışma olunca, kaldırım taşı atılınca karşıdaki de delikanlı insan, yanlışlıklar yapabiliyor zaman zaman.” diyerek, polis şiddetinin kaynağı olarak devrimcileri işaret etmekten ve onları patolojikleştirmekten çekinmemiştir. Kime ne kadar empatik olunacağını Kültür Bakanı belirlerken, empatik davranışın kime nasıl yönlendirileceğini de “projeler” belirler çoğu zaman. “Gönül Köprüsü” projesinde, katılımcılara Doğu'da yaşayan çocukların metroyu ve denizi, Batı'da yaşayanların da tarım ve hayvancılığı görebilmesi için katkıda bulunma çağrısı yapılmaktadır. “Zor durumda” bulunan çocuklar medeniyet, “iyi durumda” bulunan çocuklar ise “ülke gerçekleri” konusunda bilgilenerken ideal yurttaşlar olacaktır: İyi yurttaş da, bu durumu anlayabilen, çocukların gözünden durumu görebilen ve bunun için sistem içi yollardan harekete geçen kişidir. Bir empatik davranış çağrısıyla, iyi yurttaşın ne olduğu ve iyi yurttaş olmanın yöntemleri kodlanmıştır.

Empati, öte yandan birçok sefer yüzleşme ve diyalogun iktidar tarafından belirlenmiş sınırlarının yeniden değerlendirilmesi için bir çağrı olarak kullanılmıştır. Örneğin, 1984–1999 yılları arasındaki düşük yoğunluklu savaş sürecinde zorunlu göçe maruz bırakılanların hikâyelerinin yer aldığı “Göç Hikâyeleri” isimli bir derlemede de, altbaşlık “Acıyı gören insan başkasını acıtmaz” şeklinde belirlenmiştir. Zorunlu göç mağdurlarının yaşadıklarını anlattıkları kitabı, bir yüzleşme çağrısıdır. Kürt sorunu üzerine yazan bazı yazarlar (örn. Karakoçan, 2009), ayrıca Ahmet Türk ve Emine Ayna gibi bazı politikacılar, empatiyi sorunun çözümünde önemli bir unsur olarak işaret etmişlerdir. Empati, bu bağlamda Kürt halkı adına mücadele edenlerin muhatap kabul edilmesi ve Kürt halkının yaşadıklarının ifade edilebilmesi için uygun bir ortamın yaratılması için bir imkânın öncüsü olarak ortaya konulur. Burada empati, yaşananların ifade edilebilmesi ve yeni bir zemin yaratılabilmesi için bir ortaklık fırsatı olarak düşünülür; iktidarın dayattığı konuşma zeminini ve dili tartışmaya açmaya çalışma mücadelesinde ondan yararlanır.

Kavramlar İçin Mücadele, Mücadele İçin Kavramlar

Psikoloji, sosyo-politik bir gerçeklik içinde var olur ve psikoloji bilgisi üretmek, bu gerçekliğe dair olduğu kadar gerçekliğin içinde var olarak bilgi üretmektir. Psikoloji, bununla beraber kapitalist ilişkilerin ve ulus devletin söylemlerini yeniden üretebilir, bunları meşrulaştırılabilir veya bunların daha iyi bir şekilde işlemesi için yöntemler araştırabilir. Daha fazla bilimselliğin psikolojiyi objektifleştirerek bu politik çıkmazdan kurtaracağını düşünmek yerine, dayanışma ve toplumsal mücadele için bir psikoloji pratiği ve teorisi geliştirmenin yollarını aramanın derdindeyiz. Nasıl ki empati kimi zaman devletin disipline edici ideolojik bir aygıtı, kimi zamansa iktidarın görünmez kılmaya çalıştığı deneyimleri konuşmak için alan yaratma sürecinde bir unsur olarak dolaşıma giriyorsa; psikolojiyi de toplumsal barış ve adalet mücadelesi için seferber etmenin yollarını araştırabiliriz. Bu araştırmanın, bir psikoloji yapma biçiminin tercihi olduğu kadar, aynı zamanda politik bir konumlanış olduğuna inanıyoruz.

Referanslar

- Adorno, T. W. (2007). *Minima Moralia*. (A. Doğukan, O. Koçak, çev.) Metis: İstanbul.
- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki Yayınları.
- Arkonaç, S. A. (1999). *Psikolojide insan modelleri: Eski-yeni*. Alfa: İstanbul.
- De Waal, F. (2008). *İçimizdeki maymun*. Metis Yayınları.
- Fanon, F. (2008). *Black skins, white masks*. (R. Philcox, çev.) Grove Press: New York.
- Göç-Der. (2008). *Göç hikayeleri*. Göç-Der: İstanbul
- Gruen, A. (2006). *Empatinin yitimi: Kayıtsızlık politikası üzerine*. Çitlembik: İstanbul.
- Hook, D. (2005). A critical psychology of the postcolonial. *Theory & Psychology*, 15, sf. 475-503.
- Karakoçan, D. (2009, 23 Temmuz). *Çözüm aralığı ve empati ihtiyacı... Günlük Gazetesi*. <http://www.gunlukgazetesi.com/haber.asp?haberid=76966> adresinden ulaşılmıştır.
- Schultz D. P. & Schultz S. E. (2007) *Modern psikoloji tarihi*. Kaknüs: İstanbul.
- Tura, S. M. (2007). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*, Kanat: İstanbul.

Web sayfaları

Ertuğrul Günay'ın açıklamaları için:

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=254666>

Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın yorumu için:

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/469997.asp>

Ahmet Türk'ün açıklamaları için:

<http://www.yuksekovahaber.com/haber/turk-esitsek-empati-kuralim-21601.htm>

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=5.10.2009&ArticleID=957652>

Emine Ayna'nın açıklamaları için:

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&Date=&ArticleID=947560>

Tanımlarla Politikleşen Psikoloji: Öznellik Ve Politğin Psikolojikleştirilmesi

Barış Özgen Şensoy, Güneş Kayacı, Zeynep Gülüm, Baran Gürsel, İpek Demirok

Psikoloji, bilgisini oluştururken insana dair birtakım varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar, çoğunlukla evrensel ve tarihten bağımsızmışçasına sunulsa da, tarihsel ve sosyal koşulların ürünü olarak ortaya çıkar ve toplumun şekillendirilmesinde kavramsal araçlar olarak dolaşıma girer. Bu kavramlar sıklıkla güç ve sömürü ilişkilerinin devam ettirilmesinde kullanılmakla beraber, bu ilişkilerden mağdur olanların lehine olacak bir düşünce için seferber edilmeye çalışılmış ve çeşitli şekillerde politik bağlarla ilişkilendirilmiştir. Psikolojik bir kavram olarak düşünülen ve çalışılan empati bu çerçevede incelenerek, değişik politik bağlamlarda kazandığı anlamlar soruşturulacak ve psikolojinin eşitlikçi bir mücadele için bilgi üretme imkanları araştırılacaktır.

Psikolojiya Ku Bi Pênasan Polîtîze Dibe: Subjektîfî û Psikolojîkirina Polîtîkayê

Barış Özgen Şensoy, Güneş Kayacı, Zeynep Gülüm, Baran Gürsel, İpek Demirok

Psikolojî dema zanînên xwe çêdike, xwe li hin hîpotezan derbarê mirovan radigire. Ev hîpotez, bi piranî wekî gerdûnî û ji dîrokê azad dan pêşkêşkirin jî, wek berhema mercên dîrokî û civakî tîn holê û di şêwandina civatê de wekî amrazên tîgînî dikevin pêş. Ew tîgîn pirrî caran her çiqas di domandina tîkîliyên hêzdarî û kolonyalîst de tîn bikaranîn jî, ji bo pêkhatina fikrekê ku dê leha kesên ji van tîkîliyan mexdûr bûn bibe hatin holê jî û bi awayên cihêreng bi pêwendiyên polîtîk re tîkîlî hat pê kirin. Empatî di vê çarçoveyê de wekî tîgîniyeke psîkolojîk tî fikîrîn û li ser tî xebitîn were nîqaşkirin. Wateyên xwe yên ku di nav pêwendiyên cihêreng yên polîtîkayê de qezenc kirine bîn pîrsîn û bo tîkoşîneke wekhevîxwaz derfetên hilberandina zanînê bîn vekolîn.

Psychology Politicized with Definitions: Subjectivity and Psychologization of the Political

Barış Özgen Şensoy, Güneş Kayacı, Zeynep Gülüm, Baran Gürsel, İpek Demirok

In construction of its knowledge, psychology relies on a certain set of assumptions about humans. These assumptions are usually offered as if they are universal and independent from their historical context, although they are the products of historical and social conditions and they are circulated as conceptual instruments for societal regulation. These conceptualizations are frequently used to protect the hegemonic relations of power and exploitation. In this article, we have focused on these concepts in their context for the oppressed people of these relations. As a psychological concept, for example, empathy is analyzed in this framework, its meanings in different contexts are questioned and opportunities in struggle for an egalitarian society within the discipline of psychology are researched.